

UOT:94.

**ABŞ 1900-1903-CU İLLƏR ÜMUMDÜNYA İQTİSADI
BÖHRAN İLLƏRİNDƏ***Mustafayev İlkin Zülfiqar oğlu**Gəncə Dövlət Universitetinin Ümumi tarix kafedrasının doktorantı*Imustafayevilk@gmail.com

Xülasə: XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Rusiyanın polad sənayesində həddindən artıq istehsal 1900-1903-cü illərdəki iqtisadi böhrana səbəb olan amillərdən biri oldu, bu da qiymətlərin aşağı düşməsi, istehsalın azalması və ölkədə sosial gərginliyin artması ilə özünü göstərdi. Həddindən artıq tədarük polad qiymətlərinin aşağı düşməsinə səbəb olub, istehsalçılar üçün gəlirliliyi azaldı və sənayedə bir çoxları üçün maliyyə çətinlikləri yaradırdı.

Açar sözlər: iqtisadi böhran, kənd təsərrüfatı, ixracat, polad sənayesi, sənayesinin inkişafı

Ключевые слова: экономический кризис, сельское хозяйство, экспорт, сталелитейная промышленность, развитие промышленности.

Keywords: economic crisis, agriculture, exports, steel industry, industry development.

XX əsrin əvvəllərində ABŞ-ın kənd təsərrüfatı sektorunda həddindən artıq istehsal 1900-1903-cü illərin iqtisadi böhranını şərtləndirən amillərdən biri idi. Məsələn, ABŞ-da buğda istehsalı 1890-cı ildəki 2,75 milyard buşeldən 1900-cü ildə 2,92 milyard buşelə yüksəldi. Bu artım qlobal miqyasda taxıl qiymətlərinin aşağı düşməsinə səbəb oldu və Amerika fermerlərinin iqtisadi vəziyyətini pisləşdirdi. Artan istehsal gücü, təkmilləşdirilmiş kənd təsərrüfatı texnologiyası və məhsul becərilməsi üçün istifadə olunan torpaq sahələrinin genişləndirilməsi bazarda kənd təsərrüfatı məhsullarının təklifinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur. ABŞ-ın buğda və un ixracı 1871-ci ildəki 50 milyon buşeldən 1880-ci ilə qədər 175 milyon buşelə, qarğıdalı ixracı isə 8 milyondan 116 milyon buşelə yüksəldi.

1880-ci illərdə Amerika taxıl ixracı, xüsusilə Rusiyadan buğdada artan rəqəbatla üzləşdi. Kanada, Avstraliya və Hindistan kimi ölkələr milli iqtisadi maraqlarını qorumaq üçün buğda istehsalını subsidiyaladımağa başladılar. Bununla belə, qlobal əhali artımı yeni əsrə qədər qoyduğumuz zaman ABŞ ixracatında yenidən artıma səbəb oldu. (1,62)

1898-ci ilə qədər qarğıdalı ixracı 200 milyon pula, ümumi buğda və un ixracı isə 224 milyon puşa çatdı. Birləşmiş Ştatlarda dəyirman texnologiyasındakı irəliləyişlər də əsrin sonlarında un ixracının artmasına kömək etdi. (1,63)

1900-cü ilin əvvəlində kənd təsərrüfatı sektorunun ABŞ-ın ümumi ixracatındakı payı əvvəlki illərdəki təxminən 10%-dən təxminən 62% təşkil etmişdir. ABŞ-da həddindən artıq istehsalın əsas səbəbləri arasında:

1. Texnoloji irəliləyiş: Təkmil kənd təsərrüfatı texnikası və innovativ şümləmə üsulları kimi yeni texnologiyaların tətbiqi məhsul məhsuldarlığını artırdı və fermerlərə daha geniş torpaq sahələrini becərməyə imkan verdi.

2. Torpaqların genişləndirilməsi: Qərb ştatlarında yeni torpaqların alınması və kənd təsərrüfatı torpaqlarının genişləndirilməsi istehsal həcmnin artmasına kömək etdi.

3. Torpaq bazarında spekulyasiya: Məhsul satışından yüksək gəlir gözlənilənləri həm fermerləri, həm də investorları əkinçilik üçün əlavə torpaq almağa həvəsləndirdi. (2,25)

Polad sənayesində həddindən artıq istehsal

Polad sənayesi də həddindən artıq istehsal problemi ilə üzləşdi. 1900-1903-cü illərin iqtisadi böhranına töhfə verən Rusiya polad sənayesində həddindən artıq istehsal, bir çox sənaye və ölkələrə təsir edən daha geniş global iqtisadi tənəzzülün bir hissəsi idi.(2,14)

Bu dövrdə Rusiya polad sənayesi ilə bağlı əsas aspektləri nəzərdən keçirək. XX əsrin əvvəllərində Rusiya həqiqətən də dünyanın aparıcı polad istehsalçılarından birinə çevrildi, ölkənin daha geniş sənaye bumunun bir hissəsi oldu. Bu artım həm daxili, həm də xarici investisiyalar, eləcə də hökumətin sənaye inkişafı siyasəti ilə dəstəkləndi.

1900-cü ildə Rusiya dünya istehsalının əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edən təxminən 2,9 milyon ton çuqun istehsal etdi və bu, aparıcı istehsalçılardan biri kimi mövqeyini təsdiq etdi. Bundan əlavə, polad istehsalı əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 1900-cü ilə qədər 2 milyon tona çatdı. 1870-1910-cu illər arasında Rusiya imperiyasında çuqun əriməsi 9 dəfə az artdı. İstehsalın bu artımı Rusiyanın sənayeləşməsinə və global polad bazarında rəqabət aparmaq istəyini vurğuladı. Bu dövrdə Rusiyada ölkənin polad sənayesinin inkişafına mühüm töhfə verən bir neçə böyük və nüfuzlu şirkət fəaliyyət göstərdi.(3,10)

- Pudilikovski zavodu (sonralar Donetsk hövzəsindəki "Yujnıy Zavod") Rusiya dəmir yolu şəbəkəsi və donanmasının təchizatında əsas rol oynayan ən böyük dəmir və polad istehsalçılarından biri idi. Sankt-Peterburqdakı Obuxov zavodu artilleriya sistemləri və mərmir istehsalı üzrə ixtisaslaşdı, öz məhsulları üçün poladdan fəal istifadə etdi və Rusiya hərbi sənayesinin inkişafına töhfə verdi.

XIX əsrin son illərində Obuxov zavodunda istehsal planlarının yerinə yetirilməsi faiz baxımından belə görünürdü:

il	1895	1896	1897	1898	1899	1900
indeks	56%	51%	47%	24%	53%	53%

Məlumatlar 2004-cü ildə Moskvada 82-ci səhifədə nəşr olunan "XX əsrin əvvəllərində Rusiyanın hərbi sənayesi (1900-1917): materiallar və sənədlər toplusu" toplusundan götürülmüşdür. Bryansk polad zavodu xüsusilə dəmir yolu tikintisi və sənaye obyektləri üçün relslərin və digər iri polad məmulatlarının istehsalında bazarda əsas oyunçu kimi seçilirdi. 1894-1901-ci illərdə zavodun əsas kapitalı 5,4 milyon rubldan 12 milyon rubla qədər artdı. 1899-cu ildə zavodun payı 511,5 rubla çatdı, daşınmaz əmlakın dəyəri isə 15 milyon rublu keçdi. Bu dövrdə müəssisənin modernləşdirilməsinə 13,2 milyon rubl xərclənmişdir. Zavodun ümumi gəliri və xalis mənfəəti 1899-cu ildə müvafiq olaraq 24,8 milyon və 3,8 milyon rubl təşkil edərək Rusiya imperiyasında ən yüksək göstəricilərdən birini nümayiş etdirirdi. 1902-ci ilin noyabr ayına qədər Dövlət Bankının Bryansk zavoduna kredit verməsi üçün ümumi xərcləri 7,5 milyon rubl təşkil etdi. Nəqliyyat avadanlıqlarının istehsalında (ildə 160 parovoz və 2,5 min vaqon) zavod Putilov və Sormovski zavodları kimi o dövrün ən böyük müəssisələrinə yaxınlaşdı.(3,52) Artan istehsal gücü və polad sənayesinin intensiv inkişafı son nəticədə, xüsusilə global iqtisadiyyatın yavaşlaması və polad məhsullarına xarici tələbatın azalması şəraitində həddindən artıq istehsala gətirib çıxardı. Bu həddindən artıq istehsal, öz növbəsində, Rusiyada 1900-1903-cü illərdə baş verən iqtisadi böhranın səbəblərindən birinə çevrildi ki, bu da özünü polad və çuqun qiymətlərinin aşağı düşməsi, istehsal həcmının azalması və polad zavodlarında işçilərin ixtisar edilməsi ilə göstərirdi.(4,15)

1900-cü ildən 1903-cü ilə qədər olan dövrdə Sankt-Peterburqda metal məmulatlarının qiymətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması müşahidə edildi: çuqun maya dəyəri 40%, dəmir isə 35% azaldı. Moskvada daş kömürün qiyməti aşağı düşüb: Donetsk kömürü 24%, idxal olunan kömür 20% ucuzlaşıb, Sankt-Peterburqda isə idxal olunan kömür 33% ucuzlaşıb. Ölkənin cənubunda antrasitin qiyməti 50% ucuzlaşıb. Böhran Rusiya iqtisadiyyatının daha da şaxələndirilməsi və polad məhsulları üçün yeni daxili və xarici bazarların axtarışı, eləcə də yeni

texnologiyaların tətbiqi və polad sənayesində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi zərurətini vurğuladı.

XIX əsrin sonlarında Rusiya iqtisadiyyatı modernləşdirməyə və ölkənin müdafiə potensialını gücləndirməyə çalışaraq, polad sənayesini fəal şəkildə inkişaf etdirdi. Böyümə qismən dövlət dəstəyi, o cümlədən yerli istehsalçıları qorumaq üçün idxal tarifləri və infrastrukturun inkişafına investisiyalar hesabına təmin edilib. Bu, sənayedə istehsal gücünün əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur. Aydınlıq üçün il və bölgələrə görə qruplaşdıracağıq, fərqli bölgələr və illər arasında oxumağı və müqayisə etməyi asanlaşdıracağıq. Rusiya imperiyasının müxtəlif sənaye bölgələrində hazır dəmir və Polad İstehsalı, min pud

il	Rusiyanın cənubunda	Ural	Podmoskovni rayonu	Şimal və Priozerni rayonu	Polşa Krallığı	ümumi
1896-1898	150,782	82,887	36,711	41,514 52,405	52,405	364.299
1899-1901	202,779	101,763	51,650	33,709	66,592	456.493
1902-1904	205,674	96.338	30.05	28,591	62,756	439.843
1905-1907	204,622	93,771	22,272	30,558	56,078	431.58

Dövr üzrə cəmi

- İlk dövrə (1887-1889) Uralın istehsal həcmində nəzərəcarpacaq üstünlüyü ilə metal məhsullarının istehsalı tədricən artır.- 1890-cı ildən 1892-ci ilə qədər olan dövrdə Rusiyanın cənubunda istehsalın əhəmiyyətli dərəcədə artması və Uralda davamlı artım müşahidə edildi.(5,35)

- 1893-cü ildən 1895-ci ilə qədər Rusiyanın cənubunda xüsusilə nəzərəcarpacaq artımla istehsal artımı davam etdi.

- 1896-cı ildən 1898-ci ilə qədər olan dövr Cənubda istehsalın rekord artımı ilə xarakterizə olunur, Uralda da sabit artım müşahidə olunur.

- 1899-1901-ci illərdə istehsalın daha da artması baş verdi, lakin 1902-1904-cü illərdə, xüsusən Rusiyanın cənubunda və Uralda artım tempi nəzərəcarpacaq dərəcədə yavaşladı.

- Sonrakı illərdə (1905-1913) istehsal həcmində artım meyli ilə bir dalğalanma var, xüsusən Rusiyanın cənubundakı böyümə və Uraldakı sabit artım fərqlənir. *Həddindən artıq istehsala kömək edən amillər*

- İstehsal gücünə investisiyalar: Yeni zavodların aktiv tikintisi və mövcud müəssisələrin genişləndirilməsi polad istehsalının həcmində əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb oldu.(5,23)

- Xarici və daxili tələbin azalması: İstehsalın artımı həm ölkə daxilində, həm də dünya bazarlarında tələbin analoji artımı ilə müşayiət olunmadı. Bu, bir çox ölkələrdə ümumi iqtisadi tənəzzüllə əlaqədar idi və bu, Rusiya poladına ehtiyacın azalmasına səbəb oldu.

- Qlobal bazarda rəqabət: Rusiya polad sənayesi həddindən artıq istehsaldan əziyyət çəkən və bazar payını saxlamaq üçün qiymətləri aşağı salan ABŞ və Almaniya da daxil olmaqla digər əsas polad istehsalçıları ilə sərt rəqabətlə üzləşdi.

Həddindən artıq tədarük polad qiymətlərinin aşağı düşməsinə səbəb olub, istehsalçılar üçün gəlirliliyi azaldı və sənayedə bir çoxları üçün maliyyə çətinlikləri yaradıb.(6.)

- İstehsalın azaldılması və ixtisar: Tələb və qiymətlərin aşağı düşməsinə cavab olaraq bəzi polad zavodları istehsalı azaltmağa və bəzi işçiləri ixtisar etməyə məcbur oldular ki, bu da cəmiyyətdə sosial problemləri və gərginliyi artırdı.

- Ölkə iqtisadiyyatına təsiri: Polad sənayesində həddindən artıq istehsal 1900-1903-cü illərin iqtisadi böhranının inkişafına töhfə verərək Rusiya iqtisadiyyatının ümumi vəziyyətinə təsir etdi.

Beləliklə, XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Rusiyanın polad sənayesində həddindən artıq istehsal 1900-1903-cü illərdəki iqtisadi böhrana səbəb olan amillərdən biri oldu, bu da qiymətlərin aşağı düşməsi, istehsalın azalması və ölkədə sosial gərginliyin artması ilə özünü göstərdi.

Ədəbiyyat

1. [Пыхалов И. В.](#) из истории социально-экономической мысли и народного хозяйства. Проблемы современной экономики, N 1 (61), 2017)
2. . "Военная промышленность России в начале XX века (1900–1917: сборник материалов и документов", Москве . 2004 стр 82.
3. Ананьич Б. В. Русское самодержавие и внешние займы в 1898–1902 гг. // Из истории империализма в России (Труды ЛОИИ АН СССР. Вып. 1). М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1959. С. 216.
4. A.Irvin Explaining America's surge in manufactured exports 1800-1903.Douglas.
5. Народное хозяйство в 1913 году. Годовые обзоры важнейших отраслей народного хозяйства (год шестой). — Пг., 1914.стр 380-381
6. https://statehistory.ru/books/A--F--Yakovlev_Ekonomicheskie_krizisy_v_Rossii/8)

США 1900-1903 ГГ. В ГОДЫ МИРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

Мусаев Илкин Зулфугар оглы

Резюме

Переизбыток в сталелитейной промышленности России в конце XIX-начале XX вв. стало одним из факторов, вызвавших экономический кризис 1900-1903 гг., который проявился падением цен, спадом производства, ростом социальной напряженности в стране. Избыточные поставки привели к падению цен на сталь, снижению прибыльности производителей и финансовым трудностям для многих в отрасли.

USA DURING THE YEARS OF THE WORLD ECONOMIC CRISIS OF 1900-1903

Mustafayev İlkin Zülfüqar oğlu

Summary

Overproduction in the steel industry of Russia in the late XIX - early XX centuries became one of the factors that led to the economic crisis of 1900-1903, which was manifested in a drop in prices, a decrease in production and an increase in social tension in the country. Oversupply caused steel prices to drop, reducing profitability for manufacturers and creating financial difficulties for many in the industry.

*Ümumi tarix kafedrasının 23 may 2024-cü il tarixli iclasın 08 sayılı protokolu
Daxil olma tarixi 24 may 2024-cü il*